

II. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

*Волинець Р. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПОСЯГАННЯ НА ФОНДОВИЙ РИНОК ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ, ЩО ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РСФРР, УСРР, СРСР ТА УРСР

Стаття присвячена аналізу положень кримінального законодавства РСФРР, УСРР, СРСР та УРСР, що застосовувались на українських землях та передбачали відповідальність за посягання на фондовий ринок. Положення цих законодавчих актів включали наступні найбільш типові види посягань на фондовий ринок: підроблення цінних паперів, випуск в обіг, пред'явлення до оплати, передача, прийняття, зберігання, перевезення, ввезення та збут завідомо підроблених цінних паперів. Формулюються висновки, що стосуються етапів становлення кримінально-правової охорони фондового ринку в радянський період. Визначається, що обсяг такої охорони зумовлюється обсягом втручання держави в діяльність фондового ринку.

В роботі аналізуються положення законодавчих актів, які включають зазначені види посягань. Аналізуються положення про контрреволюційні злочини (злочини проти державної безпеки), державні злочини, злочини проти порядку управління (управлінської діяльності), господарські злочини. На підставі проведеного аналізу формулюються висновки про зміст кримінально-правових норм, відповідність кримінально-правових норм фінансовим інтересам держави, способи задоволення таких інтересів, кримінально-правову охорону фондового ринку, його окремі елементи та історичні етапи. Формулюється висновок про залежність кримінально-правових заборон від економічних реформ у сфері фондового ринку на певних історичних етапах.

Ключові слова: цінні папери, фондовий ринок, кримінальне право, злочин, покарання.

Статья посвящена анализу положений уголовного законодательства РСФСР, УССР, СССР, которые применялись на украинских землях и предусматривали ответственность за посягательства на фондовый рынок. Положения этих законодательных актов включали следующие наиболее типичные виды посягательств на фондовый рынок: подделка ценных бумаг, выпуск в обращение, предъявление к оплате, передача, принятие, хранение, перевозка, ввоз и сбыт заведомо поддельных ценных бумаг. Формулируются выводы, касающиеся этапов становления уголовно-правовой охраны фондового рынка в советский период. Описано

ределяється, що об'єм такої охрани обумовлюється об'ємом втручання держави в діяльність фондового ринку.

В роботі аналізуються положення законодавчих актів, які включають вказані види посягальств. Аналізуються положення о контрреволюційних протипреступленнях (преступленнях проти державної безпеки), державних протипреступленнях, протипреступленнях проти порядку управління (управлінської діяльності), господарських протипреступленнях. На основі проведеного аналізу формуються висновки про зміст кримінально-правових норм, відповідності кримінально-правових норм фінансовим інтересам держави, способам задоволення таких інтересів, кримінально-правовій охроні фондового ринку, його окремих елементів і історичних етапів. Формується висновок про залежність кримінально-правових заборон від економічних реформ в сфері фондового ринку на певних історичних етапах.

Ключові слова: цінні папери, фондовий ринок, кримінальне право, протипреступлення, наказання.

Визначення особливостей злочинних посягань на фондовий ринок неможливе без докладного з'ясування змісту актів кримінального законодавства українських земель, які входили до складу РСФРР та УСРР, СРСР, УСРР та УРСР (1936–1991). Проте в сучасній літературі аналіз положень цих актів кримінального законодавства, що стосуються посягань на фондовий ринок, здійснюється недостатньо. Їх окремі положення досліджувалися Н. О. Гуровою, О. О. Дудоровим, О. О. Кашкаровим, Є. Л. Стрельцовим та іншими вченими. З огляду на це аналіз таких положень становить мету даної роботи, досягнення якої забезпечується виконанням наступних першочергових завдань: а) з'ясувати структуру законодавчих актів, які застосовувалися на українських землях у період 1917–1991 рр.; б) розкрити ті їх положення, що передбачали кримінальну відповідальність за певні види посягань на фондовий ринок; в) визначити специфіку систематизації цих положень та г) розкрити їх зміст.

Після лютневої революції 1917 року Україна здобула незалежність, однак слід зазначити, що в період з 1917 року по 1920 рік нормативних актів, які б регламентували випуск та обіг цінних паперів або встановлювали кримінальну відповідальність, прийнято не було [1, с. 22].

З початком НЕПу в 1921 році відновлювалась діяльність інститутів біржово-

го та позабіржового фондового ринку, а також фінансових «інструментів», що використовувалися такими інститутами. Зокрема, у структурі бірж діяли фондові відділи, що здійснювали торгівлю іноземною валютою, векселями, державними цінними паперами, облігаціями. Проте діяльність інститутів позабіржового фондового ринку була доволі обмеженою. Пояснити це можна тим, що фондовий ринок у Радянській Росії, УСРР, СРСР та УРСР був здебільшого «розподільним, ніж купівельним», а вільний обіг цінних паперів був взагалі відсутній. Як правило, вони розподілялися або між різними підприємствами й організаціями, або між власниками того чи іншого підприємства. В умовах централізованої економічної системи обмежувалась свобода підприємств і населення у використанні навіть власних, тимчасово вільних коштів. Їхні заощадження могли бути вкладені під невеликий відсоток тільки в державні кредитні установи, через які вони, незалежно від волі вкладників, інвестувалися в сфери, які визначала держава. У зв'язку з тим, що органи централізованого державного управління мали практично необмежені можливості в розподілі і перерозподілі ресурсів між суб'єктами господарювання, випуск боргових цінних паперів (облігацій) підприємствами й організаціями ставав зайвим. У такий спосіб відбулося як би звуження розмірів і функцій ринку цінних паперів [1, с. 23].

У п. 1 «Контрреволюційні злочини» глави I «Державні злочини» Кримінального кодексу (далі – КК) УСРР 1922 року була включена ст. 70¹, яка передбачала відповідальність, в тому числі за скуповування цінних паперів, вилучених із власності іноземних громадян націоналізацією, а рівно продаж цінних паперів, націоналізованих у громадян Радянських Республік, іноземцям з метою збільшити претензії іноземних держав або їх громадян до Радянських Республік. Карався такий злочин покараннями, передбаченими у ч. 1 і ч. 2 ст. 58 КК УСРР 1922 року (тобто вищою мірою та конфіскацією всього майна, з можливістю за наявності пом'якшуючих обставин зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років з суворою ізоляцією та конфіскацією майна (ч. 1), а також у разі встановлення судом неусвідомлення особою конкретних цілей злочину, участь у ньому каралась згідно з ч. 2 ст. 70¹ позбавленням волі на строк не нижче трьох років).

Отже, як бачимо, ст. 70¹ цього КК була специфічним «засобом» кримінально-правової охорони державної безпеки, пов'язаної з націоналізацією фінансових інструментів, що належали громадянам Радянських Республік або іноземцям. Іншими словами, шляхом криміналізації названих дій радянська держава захищала не всі, а лише найбільш цінні з власних фінансових інтересів, які стосувались «роботи» інститутів біржового і позабіржового фондового ринку та забезпечували порядок націоналізації власності як складову державної безпеки.

Позиція радянського законодавця стосовно охорони фондового ринку змінилась у КК УСРР 1927 року, що пояснювалось відмовою від підприємницької діяльності, припиненням біржових і позабіржових інститутів фондового ринку та прагненням радянської держави акумулювати якомога більше коштів за допомогою власної управлінської діяльності. Отже, після закінчення «періоду НЕПу» радянський фондовий ринок

став одним із «секторів» державної монополії. У бюджет держава як власник засобів виробництва вилучала ту частину прибутку, яка залишалась після формування різних виробничих фондів згідно із встановленими нормативами. Юридичним оформленням такого стану речей виступала Конституція СРСР 1936 року, ст.ст. 4, 6, 11 якої як економічну основу СРСР закріпили соціалістичну систему господарювання і соціалістичну власність на засоби і знаряддя виробництва, державне народногосподарське планування [2, с. 50–51]. У цей час ліквідація приватного капіталу, одержавлення економіки [2, с. 51] зумовили зміну законодавчого підходу до оцінки посягань на радянський фондовий ринок, який забезпечував виконання народногосподарського плану. Внаслідок цього такі посягання визнавались небезпечними для порядку управління фінансовою системою СРСР, тобто зрештою зачіпали фінансові інтереси радянської держави.

Особлива частина КК 1927 року складалась із розділів, окремі з яких включали підрозділи та були побудовані залежно від родового (видового) об'єкта злочину. Окремі злочини, передбачені його Особливою частиною, визнавались такими, що посягали на порядок управління. Злочини проти порядку управління передбачались у розділі II, що включав підрозділ А «Особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління» та підрозділ Б «Інші злочини проти порядку управління». У ч. 1 ст. 56²² цього КК було передбачено відповідальність за виготовлення державних цінних паперів. Санкція передбачала розстріл з конфіскацією майна. Включена ця стаття була у зміст підрозділу А «Особливо для Союзу СРСР передбачені злочини проти порядку управління» розділу II «Злочини проти порядку управління» [3, с. 21–22]. У ст. 56²³ було передбачено відповідальність за «недонесення про певно відомі підготовлювальні або вчинені злочини, передбачені в ст.ст. 56¹⁶, 56¹⁷, 56²²», за що

передбачалось покарання у виді позавлення волі на строк до одного року [3, с. 22].

Водночас у ст. 62 КК 1927 УСРР передбачалась відповідальність за вчинення керівниками установ, підприємств і організацій «незаконного випуску установами, підприємствами і громадськими організаціями всякого роду позик, облігацій та інших видів цінних паперів, а також бон та інших грошових сурогатів». Вчинення цього злочину каралося позбавленням волі на строк до п'яти років [3, с. 25]. Включена була ця стаття КК у підрозділ Б «Інші злочини проти порядку управління» розділу II. У цьому ж підрозділі містились окремі статті, які передбачали відповідальність за «виготовлення вказаних у ст. 62 цього Кодексу цінних паперів і грошових сурогатів» (ст. 62¹), а також за «за приймання за сплату вказаних у ст. 62 цього Кодексу цінних паперів або грошових сурогатів замість грошей» (ст. 62²). Покаранню за злочин, передбачений ст. 62¹, підлягали «керівники друкарень, граверних майстерень, літографій, склогографій і т.ін.» (карався злочин позбавленням волі на строк до трьох років). У ст. 62² КК встановлювалась відповідальність для «завідувачів крамниць, магазинів ларьків та інших роздрібних торгових підприємств, а також касирів цих підприємств» [3, с. 25].

За таких обставин вказані статті КК 1927 року охороняли окремі «компоненти» фондового ринку, які пов'язувались з управлінською діяльністю радянської держави та її уповноважених органів. Тому, на відміну від КК 1922 року, ці «компоненти» включались у зміст об'єкта кримінально-правової охорони, який був пов'язаний не з безпекою держави, а її управлінською діяльністю. Тому за цим КК найбільш цінні з фінансових інтересів радянської держави обмежувались її управлінськими функціями та могли ушкоджуватись порушенням порядку обігу окремих фінансових інструментів на фондовому ринку.

КК УСРР 1960 року поєднав обидва із зазначених підходів, що були властиві

КК УСРР 1922 та 1927 років, тобто включав норми, частина з яких розміщувалась у главах, що передбачали злочини проти державної безпеки, а інша частина – так чи інакше пов'язувалась з посяганням на засади управлінської діяльності УСРР. Так, ст. 79 КК, що розміщувалась у главі I «Злочини проти держави» КК УСРР 1960 року, передбачала відповідальність за виготовлення державних цінних паперів, до яких відносилися, у першу чергу, облігації державних позик, дорожні чеки в карбованцях або в іноземній валюті. При цьому в другій частині цієї статті КК 1960 року була передбачена така кваліфікуюча ознака, як «... дії, вчинені у виді промислу» [4, с. 198]. Важливо відзначити, що у науковій літературі зміст цієї ознаки пов'язувався з «більш чи менш постійним джерелом доходу» [4, с. 199]. Отже, виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених державних цінних паперів був здатний, на думку науковців, бути джерелом доходу для особи, що вчиняла передбачені у ст. 79 КК 1960 року дії. Про наявність такого «джерела доходу» могли свідчити, наприклад, систематичне виготовлення чи багаторазовий збут підроблених цінних паперів, а також саме виготовлення на спеціально обладнаних приладах [4, с. 199].

Згодом, на підставі Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою запровадження державного контролю за здійсненням лотерейної діяльності» від 21 вересня 2000 року, у ч. 1 цієї статті КК була передбачена відповідальність за виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених державних казначейських білетів, білетів НБУ, металевої монети, державних цінних паперів, білетів державних лотерей або іноземної валюти.

Крім цього, у ст. 80 КК УСРР 1960 року передбачалась відповідальність за здійснення спекуляції з іноземними фондовими цінностями (окремі вчені визнавали їх різновидом валютних цінностей) [1, с. 26; 5, с. 19], тобто акціями, облігаціями державних займів, об-

лігаціями іноземних підприємств та купонами до них, закладними листами іпотечних банків. У ч. 2 цієї статті було передбачено ознаку «спекуляція ... цінними паперами у виді промислу». Поняття спекуляції охоплювало скуповування та подальший перепродаж (збут) таких фондових цінностей, а поняття промислу пов'язувалося з тим самим змістом, що й відповідна ознака у ч. 2 ст. 79 КК 1960 року [4, с. 200–202].

Предметом злочину, передбаченого ст. 79 КК, визнавались лише державні цінні папери, а ст. 80 – іноземні фондові цінності. Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 28 січня 1994 року КК 1960 року був доповнений ст. 148⁸ («Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів»). Ця стаття передбачала відповідальність за три злочини, визначені відповідно її у ч. ч. 1–3: 1) «випуск (емісія) громадянином або посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому порядку» (ч. 1); 2) «внесення громадянином або посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації, а так само затвердження таких документів, якщо ці дії завдали матеріальної шкоди інвестору» (ч. 2); 3) «виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим шляхом підроблених недержавних цінних паперів» (ч. 3). У ч. 4 цієї статті КК визначались кваліфіковані ознаки передбаченого у ч. 3 виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим шляхом підроблених недержавних цінних паперів. Таким чином, у КК 1960 року відповідальність за використання підроблених недержавних цінних паперів з'явилась лише у 1994 році.

Отже, при порівнянні положень актів кримінального законодавства укра-

їнських земель, які входили до складу РСФРР, УСРР та УРСР, можна зробити наступні основні висновки.

1. Проведення історичного аналізу законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за різноманітні посягання на фондовий ринок дозволяє зробити основний висновок про неодмінний вплив економіко-політичних подій у розвитку держави на зміст встановлених державою приписів кримінального законодавства, що передбачали караність таких посягань. Такі приписи кримінального законодавства відповідали змісту фінансових інтересів, які забезпечувались обігом так званого «приватного капіталу», у зв'язку з чим, найбільш розгалуженою система норм кримінального законодавства, які передбачали відповідальність за посягання на «елементи» фондового ринку мала місце до подій 1917–1920 років. У період НЕПу та розбудови соціалізму в радянській державі спостерігався занепад системи фондового ринку, використання його «інструментів» суто для забезпечення фінансових інтересів держави. Згодом, з розвитком приватного сектора економіки України відбулась зміна «пріоритетів» у економіці та криміналізація найбільш небезпечних для фінансової системи держави посягань на «елементи» фондового ринку. Пояснити це можна тим, що криміналізація таких посягань виступала у 1990-ті роки «специфічною формою законодавчого реагування на процес переходу до ринкової моделі розвитку суспільства, на виникнення і функціонування суб'єктів господарювання» [2, с. 615]. Такі суб'єкти господарювання прагнули задовольнити власні фінансові інтереси за рахунок різноманітних зловживань на фондовому ринку.

Однак навіть за таких обставин у повному «обсязі», так би мовити абсолютно, фондовий ринок, що існував у різні періоди становлення української державності, кримінально-правовій охороні ніколи не підлягав. Здійснювалась така охорона лише стосовно окремих «елементів» фондового ринку за обов'яз-

кової участі держави. Тобто для більш ефективного забезпечення її фінансових інтересів.

2. В узагальненому вигляді можна виділити декілька етапів «становлення» кримінально-правової охорони фондового ринку впродовж зазначеного часу. Важливо підкреслити, що «обсяг» кримінально-правової охорони фондового ринку впродовж всіх таких етапів залежав від обсягу втручання держави в діяльність фондового ринку, «роботу» його окремих елементів.

Перший етап пов'язувався з так би мовити «зародковим» станом криміналь-

но-правової охорони й тривав до 1860-х років, а другий – з проведеними в Російській імперії економічними реформами, що стосувались також фондового ринку. Тривав такий другий етап до початку подій 1917–1920 років, коли відбулось «падіння» економічних показників фондового ринку. Економічне становлення і розвиток окремих елементів фондового ринку були властиві фінансовій системі УРСР (третій етап), після чого в результаті соціально-політичних і економічних подій початку 1990-х років відбулась так звана «реанімація» фінансової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Кашкаров О. О.* Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 219 с.
2. *Дудоров О. О.* Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія. К.: Істина, 2006. 648 с.
3. Кримінальний кодекс УРСР / Міністерство юстиції УРСР. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. 167 с.
4. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. Под общ. Ред. предс. Верх. Суда УССР В. И. Зайчука. К.: Изд-во полит. лит-ры Украины, 1969. 682 с.
5. *Михайлов М. П.* Уголовная ответственность за нарушение правил о валютных операциях и спекуляцию валютными ценностями по советскому уголовному праву. М.: Юридическая литература, 1964. 44 с.

Volynets R. Separation for the fund market for criminal legislation of Ukrainian lands entering the composition of RSFSR, USSR, SRSR AND USSR

The article is devoted to the analysis of the provisions of the criminal legislation of the RSFSR, the USSR, the USSR and the Ukrainian SSR, which were applied on Ukrainian lands and provided for liability for the attack on the stock market. The provisions of these legislative acts included the following most typical types of encroachments on the stock market: forgery of securities, circulation, presentation, payment, transfer, acceptance, storage, transportation, import and sale of deliberately fake securities. Formulated conclusions regarding the stages of formation of the criminal-law protection of the stock market in the Soviet period. It is determined that the volume of such protection is determined by the volume of state interference in the stock market activity.

The article analyzes the provisions of legislative acts, which include the specified types of attacks. The article analyzes the provisions on counterrevolutionary crimes (crimes against state security), state crimes, crimes against the order of management (administrative activity), economic crimes. On the basis of the analysis, conclusions are formulated on the content of criminal law, the compliance of criminal law with the financial interests of the state, the ways of satisfying such interests, the criminal-law protection of the stock market, its individual elements and historical stages. The conclusion is drawn on the dependence of criminal and legal prohibitions on economic reforms in the field of the stock market at certain historical stages.

Keywords: securities, stock market, criminal law, crime, punishment.

Стаття надійшла до редакції журналу 22.12.2017 р.